

HATÁRKÉRDÉSEK

Hornyák Árpád

Határkérdés és kisebbségek a második világháborút követő magyar-jugoszláv államközi kapcsolatokban, 1944-1946¹

A délszláv népek modernkori történetében az 1918-as, 1941-es és az 1945-ös év sorsdöntő jelentőségű. 1918. december 1-én alakult meg a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, közkeletűbb nevén Jugoszlávia, amely a történelem során első alkalommal egyesítette egy államban a balkáni délszláv népet (a bolgárok kivételével) s kínált óriási lehetőségeket a frissen létrejött nagy kiterjedésű, jó lehetőségekkel rendelkező, bár kétségtelenül komoly nehézségekkel, nemzeti és nemzetiségi ellenétekkel, tőkehiánnyal és gazdasági, kulturális, politikai elmaradottsággal is jócskán terhelt ország számára. 1941 áprilisa ennek az államnak a totális felbomlását, szétdarabolását és megszűntét jelenti, míg 1945 az új kezdet lehetőségét, a nulla pontról történő indulás esélyét csillantotta fel. A régi-új délszláv állam a Jugoszláv Kommunista Párt vezette Föderatív Népi Demokratikus Jugoszlávia az 1945-ös esztendő végére teljes egészében átvette a szovjet modellt, és egy kivételtől eltekintve minden tekintetben – társadalmi-politikai berendezkedés, gazdasági rendszer, stb. – szakított az első Jugoszlávia örökségével. Ez az egy kivétel a külpolitikai célkitűzések és törekvések voltak, amibe a határok megvonásának

kérdése meghatározó szerepet játszott a második világháborút követő időszakban.

A világháború után Jugoszlávia sajátos külpolitikai helyzetben volt. Eltérően a többi kelet-európai országtól Belgrád viszonylag jelentős külpolitikai mozgástérrel rendelkezett. Dacára annak, hogy az 1944 októberi százalékos alku alapján a Nyugat és a Kelet 50-50% arányban megosztott a felette lévő befolyáson, s a mérleg nyelve egyértelműen a Szovjetunió felé billent, Belgrádnak összehasonlíthatatlanul nagyobb szabadsága volt külpolitikai téren, bármelyik más szovjet befolyás alá került országnál, s ezt a jugoszláv vezetés igyekezett maximálisan kihasználni. Akárcsak a Szovjetuniónál, a jugoszláv kommunistáknál is megfigyelhető volt a korábbi korszakok külpolitikai tendenciájának továbbélése. Amint Moszkva, Szentpétervár örökébe lépve, rövid szünetet követően folytatta a cári birodalmi külpolitikát, úgy a jugoszláv kommunisták is előbb felhagytak a Jugoszláv Királyság felbomlására irányuló törekvésekkel, majd, hatalmi pozícióba kerülvén, magukévá tették a két világháború közötti belgrádi vezetésnek a balkáni vezető szerep megszerzését célzó politikáját. Ennek a politikának egyik igen fontos szegmense volt a nemzeti egyesítés. A legnyilvánvalóbb cél ebben az értelemben a szlovén nemzet területeinek megszerzése volt, hiszen a szerbek, horvátok már országon belül tudhatták a nemzetrészeik által lakott területek döntő többségét miközben szlovének nagy számban éltek Jugoszlávián kívül Isztriában a vesztes Olaszország uralma alatt és az ugyancsak a vesztesek közé sorolható Ausztriához tartozó területeken. E területek megszerzése a hivatalos jugoszláv programcélok közé került már a háború folyamán és a II. világháború után Belgrád érdeklődésének homlokterébe helyeződött.

Ezzel szemben a szintén vesztes Magyarországot Jugoszláviától elválasztó határvonal a második világháború után a trianoni határ mentén lett meghúzva, ám korántsem volt magától értetődő, hogy mindenben követni fogja az első világháború után megvont vonalat. A változtatás lehetősége nem a magyar fél oldaláról merült fel, bár ott is voltak bátortalan hangok, hanem a délszláv állam, helyesebben szólva a jugoszláv kormányhoz közeli szerb és horvát körök részéről, amelyek működését változó intenzitással a délszláv kormányzat is támogatta.

¹ A tanulmány az OTKA K 101 629 projekt keretében a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatásával készült.

Ami a hivatalos államközi szintű kapcsolatokat illeti, megállapíthatjuk, hogy Jugoszlávia már a háború alatt megfogalmazott céloknak megfelelően minden olyan területi követelésről lemondott Magyarország irányában, ami túllépett volna az első világháború után megvont határokon, és területi kérdéseket hivatalosan nem vetett fel Magyarország képviselőinek. A Jugoszlávia javára történő határkiigazítás lehetősége azonban ennek ellenére időről időre felmerült legmagasabb belgrádi kormányzati szinteken is. A jugoszláv kormány ugyanis korántsem tekinthető minden tekintetben egységes monolit tömbnek, különösen nem az 1945-ös esztendőben, a koalíciós kormányzás idején. Az egyes pártok eltérő politikai orientációja mellett voltak belső szerb, horvát és szlovén nemzeti érdekek, még a kommunista párton belül is, amelyek a határok módosításában voltak érdekelték. Emellett a határ megváltoztatásának lebegtetése komoly ütőkártya volt a jugoszláv vezetés kezében, hogy érdekeinek érvényt szerezzen Magyarországgal szemben.

Ezt számos forrás, a nyomásgyakorlás különböző formáira vonatkozó információ támasztja alá. Többek között az a távirat, amelyben a jugoszláv külügyminiszter, Ivan Subašić arra utasította Stanoje Simić moszkvai jugoszláv követet, hogy igyekezzen biztosítani számukra a jogot, hogy még a magyar fegyverszünet véglegesítése előtt területcserét kérhessenek, illetve bizonyos Magyarországhoz tartozó területeket azonnal megszállhassanak.² A Vajdaságba bevonuló partizán erők parancsnoka, Kosta Nađ tábornok ugyancsak szükségesnek tartott bizonyos korrekciókat a magyar-jugoszláv határon utóbbiak javára. Azt nem tudni, hogy az egyébként részben vajdasági magyar származású Nađ mennyiben a saját véleményének adott hangot, és mennyiben felsőbb körök véleményét adta tovább, amikor a Vajdaságban tartózkodó brit összekötő tiszt, Fitzroy Maclean tábornoknak, konkrét területeket nem említve megjegyezte, hogy a magyar-jugoszláv határ Baranyában nem megfelelő, és kijelentette, hogy ennek a kiigazításán túl Jugoszlávia nem fog területi követeléssel élni Magyarországra irányában.³ Ehhez kapcsol-

² *Arhiv Josipa Broza Tita, I-3-b/412 Šubašić jelentése Titónak* 1945. január 13.

³ *Fitzroy Maclean tábornok jelentése TNA*, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966 (FO 371), 44040, R20605/20605/92. Bár az eredeti

lódik, hogy Baranya felszabadításával egy időben jugoszláv partizánalakulatok érkeztek a térségbe, akik nemcsak felszabadítással, de aktív propagandatevékenységgel is foglalkoztak e területek Jugoszláviához kerülése érdekében.⁴ A jugoszláv hadsereg alakulatainak megjelenésével egy időben megkezdődött a magyarországi délszlávok szervezkedése is. A jugoszláv Népvédelmi Osztály (OZNA) szervei, a jugoszláv csapatok parancsnokságának tagjai, illetve azok a magyarországi délszlávok, akik a jugoszláv partizánok között harcoltak, majd visszatértek Magyarországra, az egyes településeken népfelszabadító bizottságokat alakítottak és őrseget szerveztek.⁵ A magyar és a román határ menti szerblakta településekről – többek között Bajáról – küldöttségek érkeztek Belgrádba, kérve a területek Jugoszláviához csatolását. A magyarországi délszláv küldöttségek érkezése azonban nem került szélesebb körben közlésre a jugoszláv sajtóban.⁶ Mint ahogy nem foglalkoztak az 1945 elején Antun Karagić vezetésével megjelenő délszláv küldöttséggel sem.⁷

jelentésben nem szerepelt, egy későbbi táviratban, amely szintén a kérdéssel foglalkozik Maclean ugyanerre a beszélgetésre hivatkozva idézte Nađ-ot, aki remélte, hogy ez az ügy békés tárgyalásos úton rendezhető Magyarországgal.

⁴ Egyéb okok mellett emiatt is bizalmatlanság övezte az 1945 tavaszán Pécsre érkező Linder Bélát, akit a város vezetése, Boros István főispánnal az élen azzal gyanúsított, hogy Baranya Jugoszláviához kerüléséhez kívánja előkészíteni a terepet. *L. Linder Béla feljegyzése* Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL), 876. f., 4. ő. e. A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg 3. hadseregének politikai biztosa 1945. január 5-i jelentésében a lakosság és a jugoszláv hadsereg közötti jó viszonyról számolt be a JKP Központi Bizottságának, amiben meglátása szerint az igen élénk magyar nyelvű propagandájuk is szerepet játszott. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*. Tom IX. Knj. 8. Urednik Miloš Krstić Beograd, Vojnoistorijski Institut, 1969. 77.

⁵ Egy 1945-ben készült részletes jugoszláv jelentés beszámolója szerint mindenütt jugoszláv zászlók lengtek, az emberek partizánsapkát (*titovka*) hordtak, és a nép szentül hitte, hogy a határ menti területek Jugoszláviához kerülnek. *Arhiv Jugoslavije (AJ)*, 507–IX. 75/III–1. 92.

⁶ Noha a Tanjug, a hivatalos jugoszláv hírügynökség 1944. december 11-i közleményében tudósított róla. *Maclean jelentése* (1944. december 13.). TNA, FO 371/44402, R20925/20925/92.

⁷ 1945 januárjában érkezett meg a Baja környéki sokácok és bunyevácok küldöttsége Antun Karagić garai népi író és gazdaparaszt vezetésével Titóhoz. A küldöttség Belgrádba érkezéséről ld. Radoslav Pavlović: *O nepoznatom „odboru Baranjaca i Baranjskih*

Mindez hihetővé teszi azt a feltevést, hogy a jugoszlávokat valójában a szovjetek intették le. Mégpedig vélhetően azért, mert már ekkor számítottak rá, hogy Magyarország is az ő érdekszférájuk lesz, és nem akarták „alattvalóikat” egymás ellen ingerelni területi vitákkal. Ennek a feltevésnek azonban számos dokumentum ellentmond.⁸ A bajai és Baja környéki települések délszláv lakosságának nevében a már említett Antun Karagić vezetésével 1945. január 10-én érkezett delegáció Belgrádba ugyancsak kérte, hogy ezek a területek kerüljenek Jugoszláviához.⁹ S bár, mint említettem, a jugoszláv sajtóban ez a delegáció sem kapott nagyobb hírvetést, vélhetően mégis szerepet játszhatott abban, hogy Tito egy hónappal később, február 11-én a Harmadik Ukrán Front parancsnokának, Fjodor Tolbuhin marsallnak küldött táviratában 50 ezer magyarországi délszláv-

optanata” i neuspelim pokušajima da Baranja ostane u sastavu Vojvodine 1945. godine. In: Sentandrejski Zbornik. Tom 2. Ured. Dejan Medaković. Beograd, SANU, 1992. 224.

⁸ Például az az 1945. január 9-én készült szovjet feljegyzés, amely a jugoszláv delegáció vezetője, Andrija Hebrang és Sztálin között folytatott beszélgetésről készült. A feljegyzés szerint Hebrang úgy vélte, hogy Pécsét a környező bányákkal és a bajai háromszöget (Baját és környékét) a történelmi hagyomány, az etnikai érvek és a gazdasági megfontolások alapján Jugoszláviához kell csatolni, s kilátásba helyezte e területek katonai meg szállását. Sztálin reakciója erre a feljegyzés szerint az volt, hogy a jugoszlávok ne sokat késlekedjenek: „a jugoszlávoknak, akik az említett vidékeken élnek maguknak kell felvetni a Jugoszláviához való csatlakozás kérdését, döntést hozni, lármát csapni. A csatlakozásért körömszakadtáig küzdeni kell.” Vida István (szerk): *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június.* Dokumentumok. Budapest, Gondolat, 2005. 89–90. E tanulmány elkészítéséhez használt jugoszláv iratpublikációban ugyancsak szerepel az erről a beszélgetésről készült feljegyzés. *Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941–1945.* Dokumenti i materijali. Ured. Branko Petranović. Beograd, Savezno ministarstvo za inostrane poslove i Vojnoistorijski institut – Ministarstvo inostranih poslova Ruske Federacije, 1996. 652–659. Ebből azonban hiányoznak a Magyarországgal szembeni jugoszláv területi követeléseket tartalmazó részek. A magyar és a jugoszláv iratpublikációban szereplő Hebrang–Sztálin beszélgetésről készített feljegyzés levéltári jelzetei nem azonosak. A tartalmi eltérés mellett, a két közölt dokumentum terjedelmében is jelentősen különbözik. A magyar mindössze két oldal, miközben a jugoszláv majdnem nyolc oldal. A jugoszláv kötetben szereplő feljegyzésben Magyarország csak a jövőtétel kapcsán került megemlítésre, valamint a jugoszláviai szénhiány enyhítésében Magyarországtól remélt szénzállítmányok kapcsán.

⁹ Karagićot visszatérése után a magyar hatóságok letartóztatták és csak a jugoszlávok közbenjárására engedték szabadon. *Diplomatski Arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije.* Mađarska 1946. LIIV/487. pov broj. 2472/45.

ról téve említést a határ menti övezetben, a bajai háromszögben, Pécsen és Aradon (sic!) jelezte, hogy Jugoszlávia a történelmi jogra hivatkozva kérni fogja e területek Jugoszláviának ítéelését.¹⁰

A területi követelések politikája irányába mutatott az is, hogy az 1945. január 25-én baranyai származású politikusokból és vezető értelmiségiekből megalakult Baranyai Kezdeményező Bizottság tagjait márciusban fogadta a külügyminiszter, Ivan Šubašić, s arra biztatta őket, hogy minden erejükkel folytassák a megkezdett munkát, amely arra irányul, hogy a baranyai területek Jugoszláviához kerüljenek. A külügyminiszter hangsúlyozta, hogy a kezdeményezésnek a délszláv néptömegektől kell kiindulniuk, ugyanakkor ígéretet tett arra, hogy a külügyminisztérium minden erejével azon lesz, hogy a nemzetközi fórumokon képviselje és tolmácsolja a baranyai délszláv népesség óhaját. A megbeszélésén szintén részt vevő külügyminiszter-helyettes, Stojan Gavrilović, illetve Vladimir Velebit tábornok pedig arra biztatták a baranyaiakat, hogy mielőbb alakítsanak népfelszabadító bizottságokat baranyai délszlávokból a baranyai területeken.¹¹ Ugyancsak ebbe, a területi változtatások politikája irányába mutat az, hogy 1945. június 1-jén megalakították a horvát határkijelölő bizottságot, amelynek feladatai közé sorolták egyfelől a horvát föderatív egységnek a többi határos jugoszláviai egységgel való határainak, másfelől a külső, így Magyarországgal szembeni határvonalának kijelölését és annak kidolgozását. Ezt, akár csak a többi hasonló bizottságot a belgrádi külügyminisztérium Nemzetközi Kérdéseket Tanulmányozó Intézete koordinálta.¹² Itt érdemes megjegyezni, hogy érdekes módon a Magyarországgal kijelölendő határvonal összefüggésbe került a belső határok megvonásával, nevezetesen a Vajdaság határával. Ugyanis Szabadka és környékének horvát többsége révén (legalábbis, ami a délszláv lakosságon belüli arányt illeti) jogosan vetődhetett fel az igény, hogy ezeket a területeket a horvát föderatív egységhez

¹⁰ *Arhiv Josipa Broza Tita* KMJ I- 3-b/400 1945. 02. 11.

¹¹ *Diplomatski Arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije.* Mađarska 1945. XXIII/436. 1945. március 12.

¹² Bagarić, Petar: The Croatian Contribution to Plans for Revision of the Yugoslav-Hungarian Border in 1945–1946. *Review of Croatian History* 2012/1. 152.

csatolják. Ezeket azonban jórészt gazdasági érvekre hivatkozva elutasították, mondván, hogy e területek mind gazdaságilag, mind közlekedési szempontból nem nyugatra, hanem inkább délre gravitálnak, s így ez a térség teljesen perifériális helyzetbe jutna. Amennyiben azonban ez a térség ki lenne terjesztve északi irányba, úgy ezt a kérdést ismét megfontolás tárgyává lehetne tenni.¹³

Előre kell bocsátanom, hogy végeredményben sem a horvát bizottság, sem a belgrádi kormányzati háttérintézet munkájának nem lett gyakorlati haszna. Magasabb politikai szinten, más megfontolások alapján döntöttek a határokról és területi követelésekről. Ennek ellenére érdemes figyelmet szánni rá, mert jól tükrözi, hogy milyen volt a horvát és a szerb értelmiségi, akadémiai körök vélekedése az ideális jugoszláv-magyar határvonalról, s mivel támasztották alá követeléseiket. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a létrehozása mögött központi akarat állt, amely nyomásgyakorlásra és politikai érdekek biztosítására használta fel őket.

A horvát bizottság első ülésén megfogalmazott *ars poeticája* szerint az északi határokat tárgyilagos követelésekre kell alapozniuk, amelyeket nem hat át a sovinizmus.¹⁴ A nemzeti elvet tekintették a meghatározónak, amelyre alapozva benyújthatták a területi követeléseiket, aminek legjelentősebb eleme a Dráva bal partjának jugoszláv fennhatóság alá kerülése lett volna.¹⁵ A horvát bizottság természetesen idő-

¹³ Az AVNOJ elnöksége által a jugoszláv föderatív egységek belső határainak megállapítására létrehozott bizottság jelentése. *Miodrag Zečević-Bogdan Lekić: Državne granice i unutrašnja teritorijalna podela Jugoslavije*. Građevinska knjiga. Beograd, 1991. 129.

¹⁴ Bagarić, 1946: The Croatian Contribution, i.m.157.

¹⁵ Muravidék Jugoszláviához tartozása vitán felül állónak tekintették. Fontosnak tartották ugyanakkor, hogy arra is gondoljanak, miként biztosíthatnák a délszláv állam számára a Murán túli horvát falvakat, amelyek közvetlenül Nagykanizsa környékén vannak (Molnári, Semlyénháza, Fityeház, Bajcsa, Murakeresztúr és mások). A határt a következőképpen látták szükségesen kiigazítani: Belezna kerüljön Jugoszláviához, majd a határ ereszkedjen le Gyékényeshez, a Dráva menti vasútvonal mentén azon az oldalon folytatódjon, ily módon a Dráva egész bal partját Jugoszláv kézbe juttatva. Magába foglalta volna a horvát falvakat Barcs fölött és a határ mentén Siklóstól észak-keletre Harkányig, felölelve az összes horvát és szerb települést Pécs és Pécsudvard alatt, Sombereket és Dunaszekesőt szintén a jugoszláv állam határai közé juttatva. A határ a továbbiakban

ról időre egyeztetett a belgrádi koordináló intézettel. Ezek alkalmával kiderült, hogy igen nagyok a különbségek a belgrádiak és a zágrábiak között. A történelem újfent ismételte önmagát, s a határok megvonása tekintetében az első világháború utánihoz hasonló helyzet alakult ki. A szerbek ugyanis most is, mint az a horvát bizottságot képviselő – elég magyaros vezetéknevű – Juraj Andrassy beszámolójából kiderült, arra a nézetre helyezkedtek, hogy mindenütt erős természetes határokat kell követelniük. Ennek tudható be, hogy a Bajai háromszög mellett Baranya nagy részére is igényt formáltak a Mecsektől délre Péccsel egyetemben. A délszláv állam határain belül kívánták látni Nagykanizsa környékének nagyobb részét, amely magába foglalt volna számos Nagykanizsától délre fekvő települést az ismert jelentősebb köolajlelőhelyekkel együtt. Ezeket még kiegészítették a Szeged melletti háromszög és a Rába menti szlovének lakta területekre vonatkozó igényekkel. Ugyanakkor az Intézet nem javasolta, hogy követelésekkel álljanak elő a Dráva bal partján lévő településekre, mert ez nem egyezett volna a stabil határok elvével.

A horvát bizottság a nemzetiségi elvre hivatkozva elutasította ezeket a követeléseket, mondván, hogy a szerbek által követelt területeken nem délszláv népesség él. Figyelemre méltó az erre adott belgrádi válasz: „...vannak ott németek, akiket most kitelepítenek, úgyhogy a már ott élő délszlávok a németek helyére oda betelepítendő délszlávokkal együtt többséget fognak alkotni.”¹⁶ Voltak ugyanis olyan elképzelések, hogy a magyarországi délszláv kisebbség megmaradása, gazdasági, politikai és kulturális fejlődése érdekében a magyar kormány engedélyezze a szegény, nincstelen délszlávok részleges elköltözését olyan vidékekre, ahol van elegendő föld és nagyobb számban élnek délszlávok. Konkrétan Vas, Győr-Moson-Sopron és Zala megyéből a Bácskába és Baranyába kívánták telepíteni az áttelepülésre hajlandó öntudatos délszláv lakosságot. Ezzel remélték egyfelől elősegíteni a szegények földhöz és így megélhetéshez juttatását, másrészt

Baja felett a Duna fő medrét követve és szinte teljesen egyenesen folytatódott volna Szabadka felé magába foglalva az egész Bajai háromszöget, amelyben 35-40 000 horvát/bunyevác/élt. Uo.

¹⁶ Bagarić, 1946: The Croatian Contribution, i.m.159.

kompekt délszláv egység létrehozását a határ mentén.¹⁷ Vagyis azt, aminek pandanja, a jugoszláviai magyar tömb ellen oly elszántan küzdöttek. Olyannyira elszántan, hogy 1946 tavaszán a következő közös belgrádi tanácskozás alkalmával Aleksandar Belić akadémikus, a szóban forgó intézet vezetője egyfelől teljes kompenzációt követelt a magyar emberek (sic!) által a délszlávokon elkövetett bűnökért, másfelől a teljes magyar lakosság kiűzését akarta a jugoszláv területekről és azokról a területekről is, amelyeket majd a határkorrekció során megkapnak.¹⁸

Az 1946-os esztendő első három hónapjában a jugoszláv kormány fokozott nyomás alá helyezte Magyarországot, aminek első számú eszköze a Magyarországon élő délszláv kisebbség volt, de diplomáciai fronton is érzékelhetővé vált ez a törekvése. A Belgrádba akkreditált diplomatáknak is feltűnt Aleš Bebler jugoszláv külügyminiszter-helyettes, egyben a béke-előkészítést végző osztály vezetőjének szembetűnő érdeklődése a Magyarországgal kötendő békeszerződés iránt.¹⁹ 1946. január 17-én háromhasábos cikk jelent meg a *Politika*, a *Borba* és a *Glas* aznapi számában, amelyben az állítólagos magyarországi szlávellenes terrortól szá-

¹⁷ E kérdés legjobb megoldásának a Magyarország határain belüli összes délszláv áttelepítése tűnt Bácska és Baranya megyék területére, mert így nemzetileg kompakt egység jönne létre, aminek köszönhetően megvalósulhat a magyarországi délszlávok teljes szabadsága, olvashatjuk a budapesti jugoszláv követség ismeretlen munkatársa feljegyzésében. Abban az esetben, ha a délszlávok áttelepülésére, lakosságcsere kerülne sor, miként arról Párizsban megállapodtak, akkor a fentiek ismeretében először a gradišcei horvátok, illetve a szórványban élő délszlávok (Pest és Zala megye) áttelepülését kell szorgalmazni, hogy amennyiben mégis kell délszlávoknak maradniuk Magyarországon úgy a nemzetileg legöntudatosabbak, a Bácskában élők maradjanak. A feljegyzés szerint Zalából önkéntesség alapon mintegy 2500, Vasból 5000 körüli, Győr-Moson-Sopronból 10 000 körüli, míg Pest megyéből 5000 délszláv áttelepülőre lehet számítani. Csanád megyéből pedig az ott élő szerbek 90%-ára. *Diplomatski arhiv* 1947 F-70. pov.427352/47.

¹⁸ „A magyarok embertelen magatartása az okkupáció idején további alapot nyújt igényeink alátámasztására, úgyhogy csak rajtunk múlik, hogy bizonyos területi kompenzációt kapjunk azért a vérontásért, amit a magyarok elkövettek rajtunk.” Bagarić, 1946: *The Croatian Contribution*, i.m.160.

¹⁹ A belgrádi brit követ, *R.C. Skrine Stevenson jelentése* (1946. március 29.). TNA, FO 371/59524, R5795/844/92.

molttak be.²⁰ Mindez érthetően felkeltette a nagyhatalmak érdeklődését is a kérdés iránt.²¹

Az angolok helyesen ítélték meg a helyzetet, amikor úgy vélték, hogy az egyszeriben meginduló és egyre nagyobb lendületű Magyarország-ellenes írások hátterében valójában a magyarországi választási eredmények, és a kisgazdapárt győzelme állt, s a Magyarország elleni kirohanásokban a jugoszláv kommunistáknak a kisgazdapárttal szembeni ellenszenvé jutott kifejezésre.²² Nem tartották kizártnak, hogy azok akár a jugoszláviai magyar kisebbség elleni lépések előjátékai is lehetnek,²³ mint ahogy az is elképzelhetőnek tűnt Londonból nézve, hogy a jugoszlávok valamilyen területi követeléssel állnak elő Magyarország irányában, újabb ürügyet szolgáltatva a szovjeteknek arra, hogy fokozzák a nyomást a magyar kormányra abban az esetben, ha az nem teljesíti elég készségesen a követeléseiket.²⁴

²⁰ *Stevenson jelentése* (1946. január 17.). TNA, FO 371/59524, R1422/844/92.

²¹ A Foreign Office arról érdeklődött budapesti képviselőjétől, van-e bármilyen jele annak, hogy Magyarország ebben az irányban határkiigazítást kíván, ami indokolhatná a jugoszlávok heves magyarellenes kirohanásait. *A Foreign Office távirata Belgrádba és Budapestre* TNA, FO 371/59524, R1178/844/92. 1946. január 26. A budapesti brit miszsió vezetője, Alvary Frederick Gascoigne azonban semmi jelét nem látta annak, hogy Magyarországon bármilyen agitáció folya a határ e szakaszának a megváltoztatása érdekében. TNA, FO 371/59524, R1516/844/92. *Gascoigne távirata* 1946. január 28.

²⁷ Foreign Office egyik vezető diplomatája, *John Colville feljegyzése* (1946. január 31.). Uo.
²⁸ Uo.

²⁹ *J. R. Williams, Foreign Office tisztviselő feljegyzése* (1946. április 16.). Uo. Itt kell megjegyezni, hogy hasonlóan vélekedtek a magyarországi kommunista vezetők is. Rákosi Mátyás a magyarországi délszlávokat ért sérelmek kapcsán úgy nyilatkozott a jugoszláv követ előtt, hogy sürgősen rendezniük kell ezt a kérdést, mert ha ők nem rendezik, akkor majd Tito intézkedik. „Igen, ha mi nem teszünk semmit, akkor Tito területi követelésekkel fog előállni, teljesen jogosan.” *Karlo Mrazović beszámolója Rákosival folytatott beszélgetéséről* (1946. április 16.). A], 507–IX. 75/I–1–67. Rákosi ilyen irányú félelmeit a magyar pártküldöttség áprilisi belgrádi tartózkodása alkalmával Tito is megerősítette, amikor közölte Anatolij Josifovics Lavrentyev belgrádi szovjet nagykövettel, hogy a magyaroknak tudomására hozta: csak abban az esetben kerülhetik el azt, hogy a jugoszláv területi követelések a békekonferencia napirendi pontjai közé kerüljenek, ha ugyanolyan jogokat biztosítanak a szláv népeknek, mint amelyet Jugoszlávia adott a magyar nemzeti kisebbségnek. *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez*. 206–208.

Azt, hogy mennyire jól látták a britek a tényleges szituációt, bizonyítja Jože Brilejnek a jugoszláv külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének 1946. február 9-én kelt utasítása a Magyarországon tartózkodó jugoszláv delegációnak: „Tekintettel a közelgő békekötésre Magyarországgal, számunkra nagy jelentősége van, a vele szembeni kívánságaink teljesülése szempontjából, a jugoszláv kisebbséggel folytatott munkának. E tekintetben a Külügyminisztériumnak van szerencséje megkérni a delegációt, hogy azonnal lépjen kapcsolatba a Szlávok Antifasiszta Frontjával, hogy erősítse aktivitását a tekintetben, hogy a délszláv kisebbségek mind gyakrabban és határozottabban fejezzék ki kívánságukat, hogy Jugoszláviához kívánnak tartozni.”²⁵ Belgrádban ekkortájt, 1946 nyarán készült el egy memorandum-tervezet, amelyet a Szovjetunió, Nagy-Britanniának és az USA-nak címeztek, de amely hivatalos formában mégsem lett eljuttatva a nagyhatalmakhoz. Ebben a memorandumban a jugoszláv kormány etnikai, stratégia, hidrotechnikai érvekkel támasztotta alá területi követeléseit Magyarország irányában, a Bajai háromszög, észak-kelet Baranya és a szlovének lakta Rába-mente területeire. Legnyomósabb érvként arra apellálva, hogy a tartós baráti kapcsolatok kialakítására Magyarországgal csak e területek Jugoszláviához csatolása esetén tartják elképzelhetőnek.²⁶

Mindezek fényében megalapozottan jelenthető ki, hogy Jugoszláviában a háború utolsó szakaszában és az azt követő hónapokban, ha nem is látványosan és a nagy nyilvánosság tájékoztatásával, de igenis napirenden volt az északi irányú határmódosítás igénye. A határok végül magasabb politikai játszmák eredményeként változatlanok maradtak, ami látszólag nem jelentett gondot, hiszen két hasonló berendezkedésű és politikai hitvallású állam között, amelyek ráadásul önként vagy kényszer hatása alatt ugyanannak a nagyhatalomnak a védőszárnyai alá helyezték

³⁰ „Emellett arra kéretik a delegáció, hogy kérje el ettől a Fronttól a pontos adatokat a délszláv kisebbségekről a kisebbségi vidékeken, túl azon, amit a delegáció maga kidolgozott. Végezetül arra kéretik a delegáció, hogy minden eseményről, mai a kisebbségeinket érinti, azonnal tájékoztasson minket.” *Diplomatski Arhiv* 1946 F-55. Pov. 1368 1946. 02. 09.

²⁶ *Arhiv Josipa Broza Tita*. I-3-4/462. dátum és aláírás nélkül, de mindenképpen 1945 decembere után készült memorandum.

magukat, nem lett volna szabad, hogy gondot jelentsen. A helyzet azonban korántsem volt ennyire rózsás.

*

A magyarországi délszlávok kérdése az államközi kapcsolatokat, s részben a magyar-jugoszláv határ végleges vonalát alakító, azokat befolyásoló tényezőként jelentkezett a második világháború utáni időszakban. Ezzel szemben a jugoszláviai magyarok helyzete, az ő sorsuk nem, vagy csak alig volt befolyással a kapcsolatok alakulására, lévén hogy Magyarország nem volt abban a pozícióban, hogy a kisebbségi kérdés felvetésével maga ellen haragítsa gyakorlatilag az egyetlen szomszédját, akivel 1945 tavaszától úgy tűnt, hogy volt esély megtalálni a *modus vivendi* módját.²⁷ Természetesen ennek formáját a jugoszlávok határozhatták meg. Ebből kifolyólag írásom további részében a magyarországi délszlávokra koncentrálok, mint az államközi kapcsolatokat alakító, azokat befolyásoló és a határ véglegesítésében szerepet játszó tényezőre.

A magyarországi délszlávok a Marostól a mai határ mentén a Dráva és a Mura partjainál, az osztrák határ mentén föl egészen Sopronig húzódó, természetesen nem teljesen összefüggő sávban és nem is azonos sűrűségben éltek és élnek mindmáig. Horvát, szerb, bunyevác, sokác, szlovén, vend névvel illetett népcsoportról van szó, amelynek számát sem lehetett pontosan tudni. A jugoszláv kormányzati szervek előszeretettel hivatkoztak Teleki Pál miniszterelnöknek, mint legautentikusabb személynek az 1940. decemberi örökbarátsági szerződés megkötése kapcsán tett kijelentésére, miszerint mintegy 200 000 délszláv élt Magyarországon.²⁸ Az 1949-es magyarországi népszámlálás ugyanakkor csak 30 504 délszlávot mutatott ki. A drasztikus csökkenés mögött nyilván döntő szerepe volt a kor hangulatának, a két állam között kiélesedő szembenállásnak.²⁹

²⁷ A jugoszláviai magyar kisebbség védelmét felkaroló magyar próbálkozások tulajdonképpen 1945 első felében, Rákosi tavaszi látogatásával véget értek.

²⁸ *Dipomatski Arhiv* 1957. F 61. 425837

²⁹ Egyébiránt a források is ellentmondanak egymásnak. Alapvetően azt lehet mondani, hogy a jugoszlávok a 150 ezres létszámmal operáltak a második világháború után.

Fontos megjegyezni, hogy a magyarországi délszláv kisebbséghez való jugoszláv viszonyulás tekintetében radikális változásra került sor 1944/45 után. Ugyanis a nemzetiségi/kisebbségi kérdés magyar-jugoszláv relációban tulajdonképpen visszajára fordult a második világháború után. Míg a Jugoszláv külpolitikában a két világháború közötti korszakban a magyarországi délszláv kisebbség teljesen elhanyagolható szerepet töltött be – elvéve foglalkozott a kérdéssel egy-egy memorandum, az is inkább lexikon jellegű összeállítás formájában a harmincas években –, addig Belgrád a világháború után határozott érdeklődést mutatott az északi szomszédságában élő nemzetrészei iránt (is). Hogy ez mennyire fakadt a nemzeti összetartozás érzéséből és mennyire volt reálpolitikai megfontolás, azt nehéz megítélni. Akkor járunk talán a legközelebb az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy ezek súlya a körülményektől függött. Ahogy a két háború közötti időszakban Magyarország elsősorban külpolitikai céljai elérésében szánt fontos szerepet a kisebbségi kérdésnek, úgy a második világháború utáni első években Belgrád is elsősorban külpolitikai céljai elérését elősegítő eszközként tekintett a határain kívül maradt kisebbségeire. S nem csak az őt közvetlenül érintő kedvezmények eléréséhez, mint a határváltoztatás Jugoszlávia javára, hanem adott esetben távlati céljai biztosításához, a Szovjetunióhoz való igazodásban, illetve a Csehszlovákiával szorosabbra vonandó kapcsolatainak előmozdításához is.

A délszláv kisebbség kérdése 1944 végétől 1946-ig, mint láthattuk, a határmegvonás problematikájának részeként jelent meg. Alátámasztják ezt a jugoszláv partizánok „határon átívelő” tevékenységét kifogásoló magyar panaszok, éppúgy, mint a vonatkozó jugoszláv iratok. A határzónában elkövetett jugoszláv túlkapasokról tömegével állnak források a rendelkezésünkre, de nem szűkölködünk a jugoszlávok részéről tett beadványokban és feljegyzésekben sem, amelyek a magyar hatóságok részéről a magyarországi délszlávokkal szemben tanúsított visszaéléseket és túlkapasokat tették szóvá. A magyar hatóságok délszlávellenes megnyilvánulásaiban kétségtelenül jelentős szerepet játszott az a körülmény, hogy bennük az ország integritását veszélyeztető elemet láttak. Ezt voltaképp jugoszláv részről sem vitatták. Obrad Cicmil ezredesnek, a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz delegált jugoszláv misszió veze-

tőjének beszámolója szerint a baranyai délszláv lakosság a Vörös Hadsereg és a partizán egységek megérkezése után antifasisztának deklarálta magát és kinyilvánította szimpátiáját Jugoszlávia iránt, magyarán elkötelezte magát az elszakadás és a Jugoszláviához csatlakozás mellett. A falvakban népfel szabadító bizottságokat alakítottak, falusi, lényegében partizán őrségeket hoztak létre, magyarán átvették a hatalmat.³⁰ Ezeket a bizottságokat és őrségeket időközben megszüntették és a hatalmat átvették a magyar állam hivatalos szervei, ám ez nem ment minden esetben zökkenőmentesen. Egyes bizottságok ugyanis nem kívánták beszüntetni tevékenységüket, pedig a magyar közigazgatási szervek az ideiglenes kormány utasítása alapján átvették az országban a hatalmat, és több helyen, immár illegálisan folytatták tevékenységüket, amit Jugoszláviából is gyakran támogattak.³¹

Ilyen helyzetben a németek tervbe vett kitelepítéséről szóló hírek, valamint annak a több ezer magyarnak az érkezése Jugoszláviából, akiket, mint kolonistákat és a fasiszta Magyarország tisztviselőit dobtak át a határon, érthetően izgalmat váltott ki a délszlávoknál és a magyaroknál egyaránt.³² A jugoszláv misszió több alkalommal felszólította a magyar államigazgatási szerveket, hogy biztosítsák a délszlávok részére az azonos állampolgári jogokat, beleértve a gyülekezési szabadságot és az anyanyelvi oktatást. Belgrádba küldött jelentésükben sommázták, hogy a magyar hatóságok a Bajai háromszögben szisztematikus terrort alkalmaznak a délszláv kisebbséggel szemben, ugyanakkor ennek mintegy ellentmondva elismerték, hogy nem rendelkeznek komolyabb konkrét bizonyítékokkal, amelyre alapozva határozottabban léphetnének fel a SZEB-nél.³³

³⁰ Uo.

³¹ „...ám nem kellő mértékben megszervezve és a központi vezetőség tudta és irányításával nélkül.” *Diplomatski Arhiv* 1945 F-23 pov. broj. 14. *Obrad Cicmil ezredes Titónak írt beszámolója* 1945. május 19-én.

³² *Diplomatski Arhiv* 1945. F-23. broj. 3639. *A belügyminiszter átirata a külügyminisztériumnak* 1945. szeptember 6-án.

³³ Az a benyomás alakult ki bennük ugyanakkor, hogy a szovjet vezetés részéről, akik a SZEB-nél ezekkel az ügyekkel foglalkoztak minden áron meg akarták őrizni a nyugalmat és kerülni kívánták az összetűzéseket, ezért hajlottak arra, hogy mindazon ese-

A délszláv nemzeti kisebbségek irányában mutatott negatív magyar magatartás mellett Jugoszlávia még aggasztóbbnak találta azt, hogy megítélése szerint Magyarországon 1945 végétől mind érzékelhetőbbé vált a „revizionizmus tendenciája”, ami felerősödött a választások után, vagyis amikor a parlamenti többséget és vele a hatalmat a független kisgazda párt kapta meg. Ennek a revizionista tendenciának az alapja az úgynevezett „etnikai momentum” volt, amely, hangoztatták aggodalmaikat Belgrádban, számos újságcikken keresztül kúszva a magyar külpolitika álláspontjává kristályosodott ki, mely szerint a megkötendő békénél a határmegvonás feltételének annak kell lennie, hogy az államhatár egybe essen az etnikai határral (azzal a területtel, melyet az adott etnikum fed le).³⁴

A Magyarországon bekövetkezett változásokra és az állítólagos revizionista folyamatokra adott jugoszláv válasz volt az 1945 végén kibontakozó Magyarország-ellenes jugoszláv sajtó propaganda, aminek középpontjában a magyarországi délszláv kisebbségeket ért sérelmek és diszkrimináció, illetve Magyarország állítólagos revizionizmusa állt. A Tanjug január 12.-i számában *A nagy-magyar revizionisták folytatják* c. tudósítással két és fél hasábos cikk foglalkozott, aminek végkövetkeztetése az volt, hogy Jugoszlávia Magyarország irányában mutatkozó jóindulata annak a függvényében alakul, hogy az milyen mértékben kész likvidálni a revizionista elemeket.³⁵ Ezt tulajdonképpen az adott időszakban a jugoszláv kormány álláspontjának is tekinthetjük, amely e kérdéseken – a „revizionizmustól való félelem” és a „délszláv kisebbségekért érzett aggodalom” – keresztül igyekezett nyomást gyakorolni Magyarországra, s igyekezete, mint látni fogjuk, sikerrel járt.

A jugoszláv sajtótámadások érthetően nyugtalanságot keltettek Magyarországon. Az első napokban ugyan senki sem reagált rájuk, kivéve

tek felett, amelyek nem kirívóan súlyosak átsiklanak, segítve az ideiglenes magyar kormányt, hogy saját maga oldja meg a helyzetet. *Diplomatski Arhiv* 1945 F-23 pov. broj. 14. *Obrad Cicmil ezredes Titónak írt beszámolója* 1945. május 19-én.

³⁹ Ennek lett a szószólója az „Igazság” a választásokon győztes kisgazdák hetilapja – szólt a jugoszláv indoklás. Ez azonban nyilvánvaló túlzás volt, mert maguk a jugoszlávok is elismerték, hogy egyetlen felelős magyar politikus sem állt ki mellette, igaz, nem is határolódott el tőle.

⁴⁰ *Stevenson jelentése* (1946. január 15). TNA, FO 371/59524, R1178/844/92.

a kommunista párt vezérszónokát, Révai Józsefet, aki a miniszterelnök beszámolójához fűzött felszólalásában megállapította, hogy a magyar revizionizmus térnyerése miatt elhidegültek a viszonyok Magyarország és szomszédjai között. Noha Révai nem nevezte meg Jugoszláviát, mindenki számára egyértelmű volt, melyik szomszédra gondolt. A magyar külügyminisztérium is szükségesnek látta foglalkozni a kérdéssel, s nem habozott megtudakolni a jugoszláv hangnem gyökeres megváltozásának okát. Sebestyén Pál, a külügyminisztérium adminisztratív vezetője előbb 1945. december 19-én a jugoszláv misszió fontos tagjával, Lazar Brankov kapitánnyal, majd december 31-én vezetőjével, Obrad Cicmill ezredessel beszélt a jugoszláv részről Magyarországgal szemben beállt negatív változások okairól. Mindketten ugyanazokban jelölték meg az okokat: a háborús bűnösök kiadatásának elhúzódnása, a délszláv iskolák engedélyezésének akadályozása, amelyek legalább olyan mértékben legyenek megszervezhetőek, mint amilyen mértékben a jugoszláviai magyarok élvezhetik a maguk számára, illetve harmadikként a jugoszláv nemzetiségek bántalmazása Magyarországon.³⁶ A legfontosabb elemről, a politikai nyomásgyakorlásról természetesen nem esett szó, talán maguk sem tudtak róla.

Néhány nappal később Cicmil Gyöngyösivel is hosszabb beszélgetést folytatott, melynek során a magyar külügyminiszter jelezte, szavai a magyar kormány hivatalos álláspontjaként értendők, s hogy: 1) a magyar kormány nem áll elő semmilyen követeléssel Jugoszlávia irányába, mert az az álláspontja, hogy a magyar kisebbség helyzete Jugoszláviában teljesen kielégítő; 2) cserébe Magyarország is azt kéri a jugoszláv kormánytól, hogy Jugoszlávia se támasszon követeléseket vele szemben, s ily módon segítse a fiatal magyar demokráciát; 3) megígérte, hogy a magyar kormány, miként a magyarországi délszláv kisebbségek esetében, akként minden más esetleges kérdésben kész teljesíteni Jugoszlávia kéréseit.³⁷ Ennek az ígéretnek megfelelően – a folyamatos jugoszláv sajtótámadások kivédése és a jugoszlávok jóindulatának megnyerése céljából – a magyar kormány 1946 januárjában népszámlálást

⁴¹ *Magyar Országos Levéltár* XIX.-J-1-k. 4/af tétel.

⁴² *Diplomatski Arhiv* 1946. F-55. Str. Pov. Br. 2. 1946. 01. 14.

végzett a délszlávok lakta országrészen, hogy megállapítsák e nemzeti-ségek pontos lélekszámát.³⁸ Több kedvezményt biztosítottak a részükre, elsősorban az iskoláztatás területén tapasztalt visszaélések orvoslásával, aminek szinte azonnal pozitív visszhangja lett Jugoszláviában.

Ezt követően, miután egyértelműen eldőlt, hogy a jugoszláv vezetés letesz a területi korrekciókról Magyarország irányában, a délszláv kisebbség kikerült a jugoszláv politikai nyomásgyakorlás eszköztárából, legalábbis ami a határváltoztatás lehetőségét illeti, ám az iránta tanúsított figyelem továbbra sem lankadt.³⁹ Alig másfél évvel később azonban újfent elő lehetett venni a panasz jegyzékeket, hiszen a jugoszláv-szovjet viszonyt hűen követő magyar-jugoszláv viszony eredményeként beállt elhidegülés majd határozottan ellenségessé vált kapcsolatok egyik fő szenvedő alanyai a magyarországi délszláv kisebbségek lettek.

³⁸ Ezzel a kérdéssel a *Politika* is részletesen foglalkozott — aligha meglepően — elmarasztaló hangnemben. A lap idézte a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja lapja, a *Sloboda* március 16-i cikket, amely bírálta az összeírás módját. Egyúttal idézte Nagy Ferenc március 19-i kijelentését is, amelyben a miniszterelnök elismerte, hogy gondok vannak az összeírással. A *Politika* arra a megállapításra jutott, hogy a népszámlálást nem készítették elő megfelelően, s a szláv lakosság nem kapott határozott garanciát arra vonatkozóan, hogy nem esik bántódása nemzeti hovatartozásának vállalása miatt, márpedig a németek folyamatban lévő kitelepítése elbátortalaníthatta a délszláv kisebbséget. Hangoztatta továbbá, hogy a szabad önmeghatározás nem lehetséges reakciós közigazgatás, reakciós papok és tanárok jelenlétében, s hogy a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjával való teljes együttműködés nélkülözhetetlen lett volna az összeírás lebonyolításánál. Végezetül arra a megállapításra jutott, hogy a magyarok most is régi politikájukat folytatják, amikor a szlávokat kis csoportokra osztják és szerb, horvát, bunyevác, sokác, szlovén, vend stb. identitást kínálnak fel, továbbá külön kezelik az anyanyelvet és a nemzetiséget, arra törekedve, hogy minél nagyobb számú magyar nyelvű szlávot mutassanak fel.

³⁹ A horvát kormány tájékoztató igazgatóságán belül 1948 február első napjaiban megalakult egy osztály a magyar kisebbségekkel való kapcsolattartás és munka céljából, különösen a Horvát Népköztársaság területén, amely osztálynak egyúttal a magyarországi délszláv kisebbségekkel való kapcsolattartás is (hiszen többségükben horvátok) feladata volt, továbbá a magyarországi propagandatevékenység végzésére is felhatalmazást kaptak. *Diplomatski arhiv* 1948 F-101 br. 44601.

KONFERENCIA BESZÁMOLÓ

Bureaucracy Academy 2015 – International Cooperation on Migration and Diaspora – középpontban a török diaszpóra

(A beszámoló a konferencián elhangzott előadások alapján készült)

A Külhoni Törökök és Más Rokon Népek Elnöksége, *Bureaucracy Academy 2015 – International Cooperation on Migration and Diaspora* címmel nemzetközi konferenciát szervezett Ankarában, 2015. április 2-13. között. Ez volt az intézmény első diaszpóra tárgyú és nemzetközi meghívotti körre is kiterjedő rendezvénye. A Program célja, hogy hosszú távú és fenntartható együttműködést kezdeményezzen, ismertesse a migráció és a diaszpóra területén szerzett tapasztalatokat, fejlesztési javaslatokat tegyen, valamint az országok közötti információátadásra alkalmas hálózatot alakítson ki. A 12 napos rendezvényen összesen 16 ország képviselője vett részt: Macedónia, Koszovó, Bosznia és Hercegovina, Montenegró, Ciprus, Grúzia, Kirgizisztán, Azerbajdzsán, Afganisztán, Jordánia, Szomália, Pakisztán, Banglades, a Fülöp-szigetek és Magyarország küldöttei. A konferencia során a török migráció és diaszpóra, a 2010-ben történt török intézményi átalakítások és új célkitűzések, valamint az aktuális diaszpóra programok bemutatására került sor. Ezt követően a szemináriumok, a kulturális rendezvények, valamint az intézménylátogatások során lehetőség nyílt a török aktuálpolitika, a hagyományok és kultúra megismerésére is.

A konferencia a házigazda intézmény bemutatkozásával vette kezdetét. A Külhoni Törökök és Más Rokon Népek Elnöksége felállításának gondolata már a 2000-es évek közepén megfogalmazódott, a konkrét meg-